

İRƏVAN MÜƏLLİMLƏR SEMİNARIYASI – 140
ИРЕВАНСКАЯ УЧИТЕЛЬСКАЯ СЕМИНАРИЯ – 140
IRAVAN TEACHERS' SEMINARY – 140

UOT 37.0

Günay Eldar qızı Hüseynzadə
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun
Təhsilin nəzəriyyəsi və tarixi şöbəsinin elmi işçisi
<https://orcid.org/0000-0002-5972-2572>

İRƏVAN MÜƏLLİMLƏR SEMİNARIYASININ MƏZUNLARI

Гюнай Эльдар гызы Гусейнзаде
научный сотрудник отдела теории и истории образования,
Института Образования Азербайджанской Республики

ВЫПУСКНИКИ ИРЕВАНСКОЙ УЧИТЕЛЬСКОЙ СЕМИНАРИИ

Gunay Eldar Huseynzade
scientific worker of the department of Theory and history of education at the
Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

GRADUATES OF IREVAN TEACHERS' SEMINARY

Xülasə. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə təhsilin inkişafında İrəvan maarifçiliyinin, ədəbi mühitin mühüm və böyük rolu olmuşdur. Məqalədə Azərbaycanın ilk pedaqoji təhsillərini İrəvan Müəllimlər Seminariyasında almış məktəb, ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənət sahəsində fəaliyyət göstərən bir çox nümayəndələri haqqında məlumatlar yer almışdır. İrəvan Müəllimlər Seminariyasının məzunlarının azərbaycanlıların yaşadığı bölgələrdə, xüsusən kəndlərdə ibtidai məktəblərin yaradılmasında, xalq arasında elm və maarifin yayılması, savadsızlığın aradan qaldırılması sahəsində gördükləri işlər qeyd olunur.

Açar sözlər: *İrəvan Müəllimlər Seminariyası, kənd müəllimi, ibtidai təhsil, pansionat, seminariyanın məzunları*

Резюме. Следует отметить, что просветительская и литературная среда Иревана сыграла важную и большую роль в развитии образования в нашей стране. В статье содержится информация о многих представителях Азербайджана, получивших первое педагогическое образование в Иреванской Учительской Семинарии, активно работавших в области литературы, культуры и искусства. Упоминаются также работы, проделанные выпускниками Иреванской Учительской Семинарии в районах проживания азербайджанцев, особенно в селах, в создании начальных школ, в распространении науки и знаний среди населения, а также в области ликвидации неграмотности.

Ключевые слова: *Иреванская Учительская Семинария, сельский учитель, начальное образование, школа-интернат, выпускники семинарии*

Summary. It should be noted that the education and literary environment of Irevan played an important role in the development of education in our country. The article contains information about many representatives of Azerbaijan, who received their first pedagogical education at the Irevan Teacher's Seminary, and who are active in the field of school, literature, culture, and art. The work done by the graduates of the Irevan Teacher's Seminary in the areas where Azerbaijanis live, especially in the villages, in the establishment of primary schools, in spreading science and knowledge among the people, and in the field of eliminating illiteracy, is noted.

Key words: *Irevan Teachers' Seminary, village teacher, primary education, boarding school, graduates of the seminary*

İrəvan Müəllimlər Seminariyası Azərbaycanda təhsilin, xalq maarifinin, pedaqogika elminin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamış təhsil ocaqlarından biridir. “İrəvan Müəllimlər Seminariyasının 140 illiyinin qeyd edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, cənab İlham Əliyevin 29 dekabr, 2021-ci il tarixdə imzaladığı Sərəncamda qeyd edilir: “İrəvan şəhəri tarixən azərbaycanlıların köklü yaşadığı böyük elm, maarif və mədəniyyət mərkəzlərindən biri kimi şöhrət tapmışdı. Şəhərdə Azərbaycan xalqına məxsus son dərəcə zəngin ədəbi-mədəni mühit formalaşmışdı. İrəvan xanlığı çar Rusiyasının tərkibinə qatıldıqdan sonra burada dünyəvi təhsilə xüsusi diqqət yetirilməsində həmin mühit əhəmiyyətli rol oynamışdır. XIX əsrin ikinci yarısından etibarən, Cənubi Qafqazda maarifçilik hərəkatı geniş vüsət aldı. Regionda dünyəvi təhsil verən yeni tipli məktəbin – İrəvan Müəllimlər Seminariyasının açılması da məhz bu vaxtlara təsadüf edir” [1]. Bu sərəncam İrəvanda azərbaycanlıların illər boyu yaratdığı tarixi, mədəni irsə sahib çıxaraq, yaddaşımızı bərpa etməyə və strateji hədəflərə nail olmağa yönəlmişdir.

1881-ci il noyabrın 8-də yaradılan bu təhsil ocağının nəzdində hazırlıq sinfi, ibtidai məktəb və pansionat (yataqxana) da fəaliyyət göstərirdi. Burada azərbaycanlılarla yanaşı, erməni, gürcü, rus və digər xalqların nümayəndələri təhsil alırdı. Seminariya fəaliyyətə böyük hazırlıq qrupu və birinci sinif ilə başlamışdı. Sonrakı dərslərdə ikinci sinif, 1883-cü ildə üçüncü sinif təşkil olunmuşdu. Hər il hazırlıq qrupuna və birinci sinfə qəbul elan olunurdu, II və III siniflərə birbaşa qəbula icazə verilmirdi. Birinci buraxılışı 1883-cü ildə olan İrəvan seminariyasının həmin il 5 azərbaycanlı məzunu olmuşdu.

İlk pedaqoji təhsillərini burada almış azərbaycanlı gənclər sonrakı həyat fəaliyyətlərini azərbaycanlıların yaşadıkları kəndlərdə ibtidai məktəblərin yaradılmasına, yaxud mövcud kənd ibtidai məktəblərində müəllimlik peşəsinə həsr edərək, xalq arasında elm və maarifin yayılmasında, savadsızlığın aradan qaldırılmasında mühüm rol oynamışlar.

Tağı bəy Səfiyev, Həsən Səfərli, Həsən bəy Qaziyev, Haşım bəy Nərimanbəyov, Vahid Musabəyov, Haşım bəy Vəzirov, İbadulla bəy Muğanlinski, Cəfər bəy Cəfərbəyov, Cabbar Məmmədov, Fərəməz Mahmudbəyov və başqaları ayrı-ayrı vaxtlarda seminariyanın məzunları olmuşlar.

Dövrünün görkəmli maarifçilərindən olan Tağı bəy Səfiyev 1893-cü ildə İrəvan Müəllimlər Seminariyasından məzun olduqdan sonra iki il Noraşen (indiki Şərur rayonu, Cəlilkənd) məktəbində dərs demişdir. Həm rus dilini yaxşı bildiyinə, həm də Naxçıvanın bütün bölgələrini yaxşı tanıdığına görə diplomatik missiya daşıyan Tağı bəy 1921-ci ildə Qars müqaviləsinin imzalanması mərasimində Naxçıvanın təmsilçisi olmuşdur. 1923-cü ildə Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığında inspektor vəzifəsində çalışmışdır. 1929-cu ildə “Rusca-türkcə lüğət”i hazırlayan maarifçi “Maarif zərbəçisi” döş nişanına layiq görülmüşdü. Həmçinin o, uzun müddət Naxçıvanın Nehrəm kəndində də müəllim işləmiş və həmin dövrdə onun “Nehrəm kəndi” adlı kitabçası da işıq üzü görmüşdür.

Seminariyada təhsil aldığı dövrdə dram dərnəyinin fəal üzvlərindən olan Həsən Səfərli İrəvanın teatr truppasında epizodik rollar ifa edirdi. 1917-ci ildə təhsilini başa vuraraq Naxçıvana qayıtmış və müəllimlik fəaliyyətinə başlamışdır. Bununla yanaşı, həvəskarlar truppasında, 1931-ci ilə qədər isə Naxçıvan Dövlət Dram Teatrında aktyor, rejissor, baş rejissor kimi çalışmışdır. Rus dilini və riyaziyyatı gözəl bilən Həsən Səfərli 1917-ci ildən 1919-cu ilin ortalarına qədər Naxçıvanda fəaliyyət göstərən “Rüşdiyyə” məktəbində dərs demişdir. O, 1919-cu ildə Naxçıvanda kimsəsiz uşaqlar evinin müdiri işləmişdir. 1960-cı ildə isə Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının əməkdar müəllimi adına layiq görülmüşdür.

1896-cı ildə İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirən Həsən bəy Qaziyev Uluxanlı məktəbində, sonra isə 1918-ci ilə qədər İrəvanın müxtəlif milli məktəblərində rus dili müəllimi işləmişdir. Həsən bəy həm də İrəvan quberniyası müsəlmanlarının dini icmasının üzvü idi. O, 1918-ci ildə erməni daşnaklarının törətdikləri qətliamlar zamanı Naxçıvana köçmüş və müxtəlif məktəblərdə rus dilini tədris etmişdir. Əməkdar müəllim Həsən bəy ömrünün böyük bir hissəsini Azərbaycan milli maarifçiliyinin inkişafına həsr etmişdir.

İrəvanda maarifin inkişafında böyük rolu olmuş Haşım bəy Nərimanbəyov İrəvan Müəllimlər Seminariyasında təhsilini başa vurduqdan sonra, 1898-ci ildə İrəvanda məktəb açmışdı. H. Nərimanbəyov yaratdığı məktəbdə müdirlik və müəl-

limlik etməklə yanaşı, Ripsime qızlar gimnaziyasında da Azərbaycan dilindən dərs deyirdi. O, İrəvanda ana dilində məktəblərin yaradılmasında fəal iştirak etmiş, digər müəllimlərlə birlikdə Azərbaycan məktəbləri üçün “Ana dili” kitabını tərtib etmişdir. Kitab 1907-ci ildə İrəvanda, daha sonra isə üç dəfə Tiflisdə nəşr olunmuşdur.

Pedaqoji təhsilini İrəvan Müəllimlər Seminariyasında alan Vahid Musabəyov seminariyanın son dərəcə istedadlı və bacarıqlı şagirdlərindən olmuşdur. Onun seminariyada oxuduğu zaman çəkdiyi coğrafi xəritələr böyük marağa səbəb olmuşdu. Xəritələrdə seminariya müəlliminin qeydləri də yer almışdı. 1889-cu ildə seminariyanı müvəffəqiyyətlə bitirdikdən sonra Musabəyov Qutqaşen kəndində birsinifli məktəbə ibtidai sinif müəllimi təyin edilir. 1882-ci ildə açılan bu məktəb Nuxa qəzasında ilk xalq məktəbi idi. Məktəb üç şöbədən ibarət idi. Tədris Azərbaycan və rus dillərində aparılırdı. Burada hesab, coğrafiya, tarix, təbiətşünaslıq və rəsm fənləri tədris edilirdi. Məktəbin müdiri və ilk müəllimi Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının ilk məzunlarından, məşhur Azərbaycan pedaqoqu və maarifçisi Rəşid bəy Əfəndiyev idi.

Dövrünün məşhur mühərrirlərindən (redaktor) biri olan Haşım bəy Vəzirov seminariyanı bitirdikdən sonra əvvəl Böyük Vedi kəndində, daha sonra isə Cavanşir qəzasının Alpout, Şəki qəzasının Kiçik Göynük, Cavanşir qəzasının Bərdə kəndlərində müəllimlik etmişdi. Bir müddət sonra isə Şuşada yaradılan müsəlman-rus məktəbinə direktor vəzifəsinə təyin olunmuşdu.

Uzun müddət ədəbi jurnalistika sahəsində fəaliyyət göstərən Haşım bəy “Tazə həyat” (1907-1908), “İttifaq” (1908-1909), “Səda” (1909-1911), “Kavkazets” (1911, rus dilində), “Sədayi-vətən” (1911), “Sədayi-həqq” (1912), “Sədayi-Qafqaz” (1915–1916) qəzetlərini və “Məzəli” (1914-1915) jurnalını nəşr etdirmişdir. “Məzəli”, “Molla Nəsrəddin”dən sonra mətbuat tarixində ən görkəmli, cəmiyyətin siyasi həyatını kəskin bir qələm ilə əks etdirən məşhur məzhəkə jurnalı hesab olunurdu.

İbadulla bəy Muğanlinskiyin İrəvanda azərbaycanlı uşaqları gimnaziyaya hazırladırmaq üçün açdığı pansionatın Azərbaycan elminin inkişafında mühüm rolu olmuşdur. 1906-cı ildə pansionatda 19 nəfər uşaq yaşayırdı. Onlardan on biri İrəvandan, səkkizi Naxçıvandan idi. Uşaqlar

arasında gələcəyin akademiki Mustafa bəy Topçubaşov, qardaşı Mehdi Topçubaşov, Mirməmməd Miryəhyayev, Əziz Şərif və başqaları var idi. 1912-ci ildə İbadulla bəy pansionatı yaxın dostu və yeznəsi olan Cabbar Məmmədova tapşıraraq, həmişəlik İrana köçür. O, bir müddət İrəvanda müxtəlif sahələrdə çalışmış, hətta bir müddət İrəvanda olan rus zabitlərinə dərs demişdir.

Cəfər bəy Cəfərbəyov 1897-ci ildə İrəvan Oğlan Gimnaziyası nəzdində hazırlıq məktəbini, 1901-ci il də İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirmişdir. O, əvvəl Məhəmmədqulu bəy Kəngərlińskiinin məktəbində tərbiyəçi, daha sonra isə Yengicədə və Aleksandropolda müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir. Cəfər bəy Cəfərbəyov türk dilindən başqa, qalan fənlərin rus dilində tədris edilməsi şərti ilə III dərəcəli xüsusi təhsil müəssisəsi açmış və eyni zamanda, açdığı pansionata rəhbərlik etmişdir. “Kavkazskiy kalendar” məcmuəsinin 1909-cu il nömrəsində Cəfər bəy Cəfərbəyovun İrəvan Müəllimlər Seminariyasında müsəlman şöbəsinin müdiri vəzifəsində işləməsi göstərilmişdir [2].

Seminariyanın 1902-ci il məzunlarından biri olan Cabbar Məmmədov seminariyanı bitirdikdən sonra Nehrəm, Qəmərli və İmanşalıda müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1906-cı ildə İ. Muğanlinskiyin pansionunda rus dili müəllimi, bir il sonra isə İrəvan Müəllimlər Seminariyasında türk dili müəllimi vəzifəsində çalışmışdır. C. Məmmədov iki il Naxçıvan Ali İbtidai məktəbində rus və türk dillərini tədris etmişdir. Həmin illərdə onun üç kitabı (“Самоучитель тюркского языка для русских”, “Самоучитель русского языка для тюрков”, “Самоучитель русского языка для персов”) nəşr olunmuşdur. 1920-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetində, bir müddət sonra Azərbaycan Politeknik İnstitutunda Azərbaycan dilindən mühazirələr demişdir. 1932-ci ildə Kooperativ İnstitutuna türk dilləri üzrə kafedra müdiri vəzifəsinə təyin olunmuşdur. 1935-ci ildə ona dil və ədəbiyyat elmləri üzrə elmlər namizədi və professor, 1937-ci ildə isə müəllifi olduğu “Azərbaycanda tədris metodikası tarixi” əsərinə görə pedaqoji elmlər doktoru adı verilmişdir.

Uzun müddət xalq maarifi sahəsində fəaliyyət göstərən Əli İbrahimov 1914-cü ildə seminariyanı bitirdikdən sonra inqilabi hərəkata qoşulmuş və bu hərəkatın fəallarından biri ol-

muşdur. O, 1914-cü ildən 1916-cı ilə qədər Böyük Vedi kəndində müəllim işləmişdir. 1916-cı ilin əvvəllərində Ağdam rayonuna köçmüş və burada rus dilini tədris etmişdir.

Fərəməz Mahmudbəyov 1912-ci ildə Vedi ikisinfli məktəbini bitirdikdən sonra təhsilini İrəvan Müəllimlər Seminariyasında davam etdirmişdir. Seminariyanı 1917-ci ildə bitirsə də, baş vermiş siyasi hadisələr onun müntəzəm olaraq müəllimlik etməsinə imkan verməmişdir. O, Naxçıvanın, Şərurun və Ordubadın erməni daşnaklarından qorunmasında yaxından iştirak etmiş və 1919-cu ildə Ordubadda müdafiə komitəsinin rəhbəri olmuşdur. Naxçıvanda sovet hökuməti qurulandan sonra bir müddət Naxçıvan İnqilab Komitəsinin üzvü olmuş, sonralar isə Şərur və Ordubad rayonlarının icraiyyə komitəsinin sədri vəzifələrində çalışmışdır.

İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra təhsillərini Rusiya və Avropanın müxtəlif ali təhsil müəssisələrində davam etdirən bir

sıra azərbaycanlı maarifçilər vətənlərinə geri qayıdaraq ölkəmizdə elmin, maarifin, mədəniyyət və incəsənətin inkişafında yaxından iştirak etmişlər. İrəvan Müəllimlər Seminariyası fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda təhsilin və mədəniyyətin inkişafında böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

Problemin aktuallığı. İrəvan Müəllimlər Seminariyasının 140 illiyinin qeyd edilməsi tarixi hadisə kimi böyük əhəmiyyətə malikdir. Bununla bağlı ölkəmizdə müxtəlif tədbirlərin keçirilməsi, elmi tədqiqatların aparılması, məqalələrin dərc olunması aktuallıq kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi İrəvan Müəllimlər Seminariyasının yetişdirdiyi görkəmli şəxsiyyətləri ilə bağlı tədqiqatların aparılması təhsil tariximizin öyrənilməsi və gənc nəsillərə çatdırılması baxımından vacibdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat nəticəsində üzə çıxarılmış faktlar Azərbaycan cəmiyyətinin, gənc nəslin məlumatlandırılmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. <https://president.az>.
2. Zeynalov, Ə.M. İrəvan məktəbləri. / Ə.M. Zeynalov. Bakı: Mütərcim, 2011, 56 s.
3. Zeynalov Ə.M.. İrəvan Müəllimlər Seminariyası. // Bakı: Respublika, 14 may, 2022, s.5.
4. Cəbrayilov İ.H. Seminariyanın Azərbaycan təhsilinə verdiyi töhfələr: İrəvan Müəllimlər Seminariyası – 140. // Azərbaycan müəllimi. 2022, 22 aprel, s.11.
5. Məhərrəmov Z.H. İrəvanda məktəbdarlıq və maarifçilik (1800–1920-ci illərdə ədəbi-mədəni mühit). Bakı: Nurlan, 2010, 320 s.
6. Mərdanov M.C., Allahverdiyev C.V. Azərbaycan təhsil tarixinin şərəfli səhifəsi. İrəvan Müəllimlər Seminariyası – 140. // 525-ci qəzet, 2021, 28 avqust, s.8-9;14;15.
7. Rüstəmov F.A. Milli müəllim kadrları hazırlayan təhsil ocağı: İrəvan Müəllimlər Seminariyası – 140. // Azərbaycan müəllimi. 2022, 7 yanvar, s.6.

E-mail: g.huseynzade@arti.edu.az

Rəyçi: ped.elm.dok., prof. İ.H. Cəbrayilov

Redaksiyaya daxil olub: 31.10.2022.